

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v99.2023.11>*А. Г. Кочкадамян*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ВИЗНАННЯ СПАДЩИНИ ВІДУМЕРЛОЮ В ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Постановка проблеми. В Україні як правовій державі визнається і діє принцип верховенства права (ст. 8 Конституції України), а кожному громадянину гарантується право володіння, користування і розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності [1].

Інститут спадкового права є окремим цивільно-правовим інститутом, нормами якого регламентуються умови та порядок переходу майна, а також майнових прав та обов'язків померлого до інших осіб, а об'єктом спадкування здебільшого є право власності, що залишається після смерті власника. Спадкове право надає кожній фізичній особі з повною цивільною дієздатністю можливість розпорядитися часткою свого майна на випадок смерті шляхом складення заповіту. У верховенстві права в разі відсутності заповіту та в інших випадках, передбачених ч. 2 ст. 1223 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), спадкування здійснюється за законом [2].

Проте непоодинокими є випадки відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття, у зв'язку з чим спадщина, щодо якої не виявилось спадкоємців, може бути визнана відумерлою. Законодавець поширює щодо відумерлої спадщини особливий порядок правонаступництва, передбачений ст. 1277 ЦК України.

Отже, за відсутності спадкоємців, усунення їх від права на спадкування чи неприйняття ними спадщини або їх відмови від прийняття (наявності певних юридичних фактів), спадщина залишається ніким неприйнятою, а майно стає безхазяйним. У такому випадку орган місцевого самоврядування зобов'язаний ініціювати в суді питання про визнання спадщини відумерлою. Заява про визнання спадщини відумерлою у випадках, встановлених ЦК України, подається до суду за місцем відкриття спадщини або за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини.

Справи про визнання спадщини відумерлою розглядаються в порядку окремого провадження, що передбачає підтвердження певного юридичного факту або його відсутності. Особливістю окремого провадження є відсутність спору щодо права, що водночас не виключає наявності спору про факт, що полягає в неочевидності його існування.

Відтак, на підставі встановлення судом існування (чи не існування) кількох юридичних фактів і виконання відповідним органом місцевого самоврядування необхідних процедурних (процесуальних) дій, спрямованих на набуття територіальною громадою прав та обов'язків померлої особи, спадщина визнається відумерлою [3].

Спадщина, не прийнята спадкоємцями, охороняється до визнання її відумерлою, тобто до набрання законної сили рішенням суду щодо визнання спадщини відумерлою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання розвитку інституту визнання спадщини відумерлою сьогодні вбачаються суперечливими і потребують переосмислення. Проблематику правового регулювання відносин, пов'язаних з відумерлою спадщиною, досліджували такі вчені, як Н. Баранник, Ю. Білоусов, С. Бичкова, І. Болокан, Т. Бондар, Н. Бондаренко-Зелінська, М. Бориславська, Є. Васьковський, І. Венедіктова, К. Гусаров, Ю. Заїка, В. Комаров, Л. Красицька, О. Кухарев, Р. Мінченко, Л. Музика, О. Нелін, А. Новосад, В. Огнев, О. Первомайський, А. Петровський, О. Печений, В. Проценко, О. Пушкарьов, О. Розгон, Є. Рябоконь, Г. Світлична, Н. Солтис, Є. Фурса, С. Фурса, Д. Чечот, Г. Чурпіта, О. Шведкова, М. Ясинок та інші.

З огляду на те, що детальний аналіз законодавчих змін з часу введення ЦК України поняття «відумерлість спадщини» не проводився, залишається потреба у розробці правового механізму, який би належним чином захищав права та законні інтереси територіальних громад, органів місцевого самоврядування на відумерлу спадщину.

Метою статті є науково-теоретичний аналіз особливостей правового регулювання у справах про визнання спадщини відумерлою в порядку цивільного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Цивільно-правові відносини, що формуються у сфері спадкового права і права власності, регулюються чинним Цивільним кодексом України, Законами України «Про нотаріат», «Про міжнародне приватне право», іншими законами та підзаконними нормативними актами, як нормами матеріального і процесуального права.

У 2003 р. у цивільному законодавстві України закріплено інститут визнання спадщини відумерлою, норми якого врегульовані ст. 1277 глави 87 «Здійснення права на спадкування» Книги 6 «Спадкове право» ЦК України. Згідно з ч. 1, 3, 4 ст. 1277 ЦК України, у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою [2].

Отже, за наявності однієї з наведених підстав орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини, а якщо до складу спадщини входить нерухоме майно – за його місцезнаходженням, зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою (після спливу одного року з часу з дня смерті спадкодавця або з дня оголошення судом його померлим (ч. 3 ст. 46 ЦК України)).

Процесуальний порядок визнання судом спадщини відумерлою визначений главою 9 розділу IV Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України. Суд визнає спадщину відумерлою за правилами окремого провадження. Окреме провадження – це вид несповного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або

створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (ч. 1 ст. 293 ЦПК України) [4].

Попри наявність у ЦПК України окремої глави, присвяченої особливостям окремого провадження у справах про визнання спадщини відумерлою, низка теоретичних і практичних проблем щодо правовідносин, що виникають під час визнання спадщини відумерлою, залишаються дискусійними і потребують подальшого дослідження з урахуванням норм чинного законодавства.

Поділяючи думку про те, що інститут відумерлої спадщини покликаний зберегти об'єкти спадкування у цивільному обороті та усунути беззахаяність майна, варто зазначити, що науковцями місце норм відумерлості спадщини у системі цивільного права однозначно не сприймається. На переконання одних учених, до думку яких ми приєднуємося, з огляду на те, що набуття права власності на відумерлу спадщину є обов'язком відповідної територіальної громади, яка не згадується у жодній черзі спадкоємців ні за заповітом, ні за законом, набуття прав на відумерлу спадщину є самостійною правовою підставою набуття права власності, тобто може існувати поза спадковим законодавством [5, с. 253; 6, с. 54; 7, с. 120]. Інші схиляються до думки, що перехід відумерлої спадщини у власність територіальної громади власне і є спадкуванням [8, с. 190; 9, с. 110–111; 10, с. 37].

Обґрунтовуючи таку позицію, зазначимо, що законодавством передбачено два види спадкування – за законом та за заповітом і наведено чергу спадкоємців, серед яких територіальної громади немає. Очевидно, виникають сумніви щодо віднесення відумерлої спадщини до спадкового права.

Провівши історичний ракурс дослідження поняття «відумерлість», науковці трактують його як беззахаяне майно, що переходить до держави, тобто останнім титульним володільцем такого майна стає той, на чий території це майно розміщене [11, с. 31].

Експертами «U-LEAD з Європою» [12] розроблено алгоритм дій органів місцевого самоврядування щодо відумерлої спадщини. Так, для встановлення факту і дати смерті спадкодавця необхідно звернутися до органу Державної реєстрації актів цивільного стану із запитом про дату смерті спадкодавців такого майна. Збирати інформацію про покинуте майно можуть допомагати старости, працівники ОСББ, ЖЕКів і самі жителі громади. Наступним кроком є збір відомостей про нерухоме майно – після закінчення строку для прийняття спадкоємцями спадщини. Для цього варто звернутися до органу Державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень із запитом про зареєстроване право власності на нерухоме майно за даною адресою або до спадкового реєстру із запитом щодо інформації про заведену спадкову справу та видачу свідоцтва про право на спадщину щодо даного об'єкта майна.

Через один рік з дати відкриття спадщини готується та подається до суду заява про визнання спадщини відумерлою. Таку заяву також може подавати кредитор спадкодавця, а якщо до складу спадщини входять земельні ділянки сільськогосподарського призначення – власники або користувачі суміжних земельних

ділянок. У такому разі суд залучає до розгляду справи органи місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини та/або за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини [2].

Регламентованим ЦПК процесуальним порядком подачі заяви передбачено, що вона подається після спливу спеціального строку, встановленого для звернення до суду, тобто не раніше ніж через один рік з моменту відкриття спадщини (ч. 2 ст. 1277 ЦК України). Цей строк чітко не визначений, тому територіальна громада може реалізувати право на звернення до суду із заявою навіть через кілька років після смерті спадкодавця. Якщо ж така заява подається до закінчення одного року з часу відкриття спадщини, суд відмовляє у її прийнятті (ст. 336 ЦПК України). Часом відкриття спадщини є день смерті особи, зазначений у свідоцтві про смерть, виданому відповідним державним органом реєстрації актів цивільного стану (ст. 1220 ЦК України).

Особи, які подають заяву про визнання спадщини відумерлою, мають право на одержання інформації з Спадкового реєстру про заведену спадкову справу та видане свідоцтво про право на спадщину.

У заяві про визнання спадщини відумерлою зазначаються відомості про час і місце відкриття спадщини, про майно, що становить спадщину, а також докази, які свідчать про належність цього майна спадкодавцю, про відсутність спадкоємців за заповітом і за законом, або про усунення їх від права на спадкування, або про неприйняття ними спадщини, або про відмову від її прийняття (ст. 335 ЦПК України) [4].

Справи про визнання спадщини відумерлою розглядаються судом з обов'язковою участю заявника, з обов'язковим повідомленням усіх заінтересованих осіб та обов'язковим залученням до участі у справі органів місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини та (або) за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини [4].

Суд, встановивши, що спадкоємці за заповітом і за законом відсутні або спадкоємці усунені від права на спадкування, або спадкоємці не прийняли спадщину чи відмовилися від її прийняття, ухвалює рішення про визнання спадщини відумерлою та про передачу її територіальній громаді відповідно до закону [4].

Рішення суду – єдина правова підстава для набуття права власності на відумерлу спадщину [13].

Зауважимо, що орган місцевого самоврядування при поданні заяви про відумерлу спадщину звільняється від сплати судового збору та адміністративного збору за проведення державної реєстрації речових прав.

Далі має проводитись технічна інвентаризація об'єкта та державна реєстрація права власності територіальної громади на майно відумерлої спадщини.

Законом передбачено, що разом з правами до територіальної громади як повного правонаступника спадкодавця переходять і зобов'язання перед третіми особами (наприклад, обов'язок задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця, що заявлені щодо відшкодування майнової шкоди (збитків) та моральної шкоди, яка була завдана спадкодавцем, а також щодо сплати неустойки). Територіальна громада не має права відмовитись від прийняття відумерлої спадщини.

Висновки. Підсумовуючи, варто констатувати, що однією з нагальних проблем сучасного стану розвитку цивільного судочинства є вдосконалення правового регулювання у справах про визнання спадщини відумерлою.

Інститут відумерлої спадщини врегульовано цивільним законодавством і спрямовано на захист від занепаду майна, яке немає спадкоємців, та недопущення неправомірного заволодіння таким майном сторонніми особами. Статус відумерлої спадщини визначає суд, не успадковане майно переходить у комунальну власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини, а нерухоме майно – за його місцезнаходженням.

Звернутися до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою мають право органи місцевого самоврядування, де розташоване майно, кредитор спадкодавця, а у випадку, якщо до складу спадщини входять земельні ділянки сільськогосподарського призначення – власники або користувачі суміжних земельних ділянок. Визначальною обставиною під час розгляду заяви про визнання спадщини відумерлою у порядку окремого провадження є те, що розгляд такої заяви не пов'язаний з наступним вирішенням спору про право цивільне.

Література

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР (редакція від 1 січ. 2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV (редакція від 10 черв. 2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Відумерлість спадщини. «WikiLegalAid» – довідково-інформаційна платформа правових консультацій. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/>
4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV (редакція від 18 черв. 2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
5. Печений О. П. Спадкове право. Х.: Фактор, 2012. 368 с.
6. Розгон О. В. Визнання спадщини відумерлою як самостійна правова підстава набуття права власності територіальною громадою. *Проблеми цивільного права та процесу*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. Памяті проф. О. А. Пушкіна (22 трав. 2010 р.). Харків: Нац.ун-т внутр. справ, 2010. С. 53–55.
7. Кухарев О. Є. визнання спадщини відумерлою: окремі питання правозастосування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 4. С. 119–128.
8. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: Становлення і розвиток: монографія. 2-вид. Київ: КНТ, 2007, 288 с.
9. Музика Л. А. Проблеми права комунальної власності в Україні: монографія. К.: Атіка, 2006. 228 с.
10. Рябокони Є. О. Відумерлість спадщини. *Нотаріат України*. 2014. № 3 (3). С. 22–38.
11. Новосад А. С., Момот А. І. Особливості розгляду справ про визнання спадщини відумерлою. *Науковий юридичний журнал*. 2018. № 6. С. 30–34.
12. Експерти U-LEAD допомагають місцевому самоврядуванню перетворювати занедбане майно в актив громади. *Децентралізація*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15546>
13. Senyk S., Churpita H., Borovska I., Kucher T., Petrovskyi A. The problems of defining the legal nature of the court judgement. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11. Issue 56. P. 48–55.

Анотація

Кочкадамян А. Г. Правове регулювання у справах про визнання спадщини відумерлою в порядку цивільного судочинства. – Стаття.

Статтю присвячено науково-теоретичному аналізу особливостей правового регулювання у справах про визнання спадщини відумерлою в порядку цивільного судочинства. Справи про визнання спад-

щини відумерлою розглядаються в порядку окремого провадження, що передбачає підтвердження певного юридичного факту або його відсутності.

Акцентовано, що спадщина, не прийнята спадкоємцями, охороняється до визнання її відумерлою, тобто до набрання законної сили рішенням суду щодо визнання спадщини відумерлою.

Заява про визнання спадщини відумерлою подається до суду після спливу спеціального строку, встановленого для звернення до суду, тобто не раніше ніж через один рік з моменту відкриття спадщини. Наголошено, що цей строк чітко не визначений, тому територіальна громада може реалізувати право на звернення до суду із заявою навіть через кілька років після смерті спадкодавця.

У заяві про визнання спадщини відумерлою зазначаються відомості про час і місце відкриття спадщини, про майно, що становить спадщину, а також докази, які свідчать про належність цього майна спадкодавцю, про відсутність спадкоємців за заповітом і за законом, або про усунення їх від права на спадкування, або про неприйняття ними спадщини, або про відмову від її прийняття.

Справи про визнання спадщини відумерлою розглядаються судом з обов'язковою участю заявника, з обов'язковим повідомленням усіх заінтересованих осіб та обов'язковим залученням до участі у справі органів місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини та (або) за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини.

Встановлено, що разом з правами до територіальної громади як повного правонаступника спадкодавця переходить і обов'язок задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця, що заявлені щодо відшкодування майнової шкоди (збитків) та моральної шкоди, яка була завдана спадкодавцем, а також щодо сплати неустойки.

Зроблено висновок, що інститут відумерлої спадщини має за мету захист від занепаду майна, яке немає спадкоємців, і недопущення неправомірного заволодіння таким майном сторонніми особами. Статус відумерлої спадщини визначає суд, не успадковане майно переходить у комунальну власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини, а нерухоме майно – за його місцезнаходженням. Територіальна громада не має права відмовитись від прийняття відумерлої спадщини. Рішення суду – єдина правова підстава для набуття права власності на відумерлу спадщину.

Ключові слова: окреме провадження, відумерла спадщина, відумерле майно, визнання спадщини відумерлою, спадщина, спадкодавець, спадкоємець, органи місцевого самоврядування, територіальна громада, судовий захист.

Summary

Kochkadamyan A. G. Legal regulation in cases of recognition of the inheritance as escheat property in civil proceedings. – Article.

The article is devoted to a scientific and theoretical analysis of the peculiarities of legal regulation in cases of recognition of the inheritance as escheat property in civil proceedings. Cases on recognition of the inheritance as escheat property are considered in the order of a separate proceeding, which involves confirmation of a certain legal fact or its absence.

It is emphasized that the inheritance, which is not accepted by the heirs, is protected until it is recognized as escheat property, i.e. until the court decision regarding the recognition of the inheritance as escheat property into force.

An application for recognition of the inheritance as escheat property is submitted to the court after the expiration of the special period established for applying to the court, i.e. not earlier than one year after the opening of the inheritance. It is emphasized that this term is not clearly defined, therefore the territorial community can exercise the right to apply to the court with a statement even several years after the testator's death.

In the application for recognition of the inheritance as escheat property, information on the time and place of the opening of the inheritance, on the property constituting the inheritance, as well as evidence indicating the ownership of this property to the testator, the absence of heirs under the will and by law, or their removal from the right to inheritance, or about their refusal to accept the inheritance, or about the refusal to accept it.

Cases on the recognition of the inheritance as escheat property are considered by the court with the mandatory participation of the applicant, with mandatory notification of all interested persons and the mandatory involvement of local self-government bodies in the case at the place of opening of the inheritance and (or) at the location of real estate included in composition of heritage.

It is established that along with the rights to the territorial community as a full successor of the testator, the obligation to satisfy the demands of the testator's creditors, which are stated regarding compensation for property damage and moral damage caused by the testator, as well as regarding the payment of a penalty, is transferred.

It is concluded that the institute of deceased inheritance aims to protect against the decline of property that has no heirs, and to prevent illegal acquisition of such property by outsiders. The status of deceased inheritance is determined by the court, non-inherited property becomes communal property of the territorial community at the place of opening of the inheritance, and immovable property – according to its location. The territorial community does not have the right to refuse to accept the dead heritage. A court decision is the only legal basis for acquiring the right of ownership of a deceased inheritance.

Key words: separate proceedings, escheat heritage, escheat property, recognition of the inheritance as escheat property, heritage, testator, heir, local self-government bodies, territorial community, judicial protection.